

Ігор ПИЛИПІВ

СУСПІЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В ПЕРІОД НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941–1944)

Висвітлено організаційну та суспільну діяльність ГКЦ в період німецької окупації. З'ясовано участь ієрархів та духовенства в соціальному захисті населення, прагненні церковної єдності, підтримці державотворчих процесів українців.

Ключові слова: ГКЦ, митрополит, єпископ, духовенство, суспільна діяльність, німецький окупаційний режим.

Під час Другої світової війни Греко-католицька церква (ГКЦ) опинилася в новій політичній ситуації. В умовах терору і репресій духовенство доклало багато зусиль для захисту населення Галичини, опікувалося сиротами, інвалідами, голодуючими. Вивчення цього досвіду актуальне і в XXI столітті.

Діяльність вищого церковного керівництва та духовенства Греко-католицької церкви в період німецької окупації висвітлювали різні дослідники. Перші публікації з'явилися у церковних та світських виданнях Галичини уже під час війни. Дослідження радянських авторів мали заповлітизований псевдонауковий характер. Цікавими, на нашу думку, є спогади учасників тих подій, які згодом опинилися у діаспорі. Серед сучасних дослідників відзначимо І. Андрухів, О. Лисенка, В. Марчук, І. Пилипіва, О. Єгрешія, Н. Сурмач¹ та ін. На жаль, досі немає комплексного дослідження діяльності ГКЦ під час німецької окупації та загалом Другої світової війни.

Перед війною Греко-католицька церква була однією із найвпливовіших інституцій Західної України: діяло 2387 парафій для 3,6 млн вірних, 2352 єпархіальних священників, 31 чоловічий і 121 жіночий монастир і чернечі дома. Під опікою церкви працювали Богословська академія, три духовні семінарії, де навчалася 480 студентів².

¹ *Андрухів І.* Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ крізь призму століть: історико-релігійний аспект: наукова монографія / І. Андрухів, О. Лисенко, І. Пилипів. – Надвірна: Надвірнянська друкарня, 2010. – 500 с.; *Андрухів І.* Історія релігійного життя в Галичині та на Прикарпатті: історико-правовий аналіз / І. Андрухів, о. П. Кам'янський. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. – 364 с.; *Марчук В.* Церква, духовність, нація: Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. / В. Марчук. – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – 464 с.; *Пилипів І.* Греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Східної Галичини (1918–1939 рр.): монографія / І. Пилипів. – Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2011. – 440 с.; *Єгрешій О.* Суспільно-політична та культурно-просвітницька діяльність єпископа Григорія Хомишина (1904–1945 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук.: спец. 07.00.01 “Історія України” / О. Єгрешій. – Івано-Франківськ, 2003. – 20 с.

² Підраховано за матеріалами: Шематизм всего духовенства Львівської архієпархії на рік Божий 1938. – Львів: Накладом митрополичої консисторії, 1938; Шематизм греко-католицького

У зв'язку з новим адміністративним поділом, здійсненим німецькою владою, зазнала територіальних змін і Галицька провінція ГКЦ, територіальні рамки якої значно звузилися. Митрополія складалася з трьох єпархій – Львівської (архієпископ Андрей Шептицький), Перемишльської (єпископ Йосафат Коциловський) та Станіславської (єпископ Григорій Хомишин). Терени Лемківщини та Волині були представлені Апостольськими візитатурами³. Внаслідок штучного поділу території Галичини ускладнилася управлінська діяльність, оскільки більша частина Лемківщини, Холмщини, Підляшшя, а також Перемишльської єпархії опинилися за межами дистрикту. Тому на Лемківщині, крім апостольського адміністратора, перебував і єпископ-помічник д-р Г. Лакота, делегований Перемишльським владикою Й. Коциловським. Осідком єпископа Г. Лакоти стало м. Ярослав. На території Холмщини та Підляшшя функціонувало і кілька греко-католицьких єпархій, які підлягали юрисдикції римо-католицьких єпископів у Любліні та Седльцах⁴.

Адміністративно Львівська архієпархія поділялася на п'ять протопресвітеріатів: Галицький, Золочівський, Львівський, Стрийський і Тернопільський⁵, в яких налічувалося 54 деканати⁶, 1267 парафій, 1261 церква, 1061 священник⁷. Крім того, діяло 53 чоловічих та жіночих монастирів та філії василіян, студитів, редемптористів, сестер василіянок, сестер-служебниць Непорочної Діви Марії, йосафаток та ін.⁸ У Перемишльській єпархії діяло 620 парафій, 1268 церков, 700 священників та 66 монастирів і філіалів⁹. Станіславська єпархія складалася з 20 деканатів¹⁰, в яких діяло 465 парафій, 886 церков, 482 священники, а також 68 монастирів і їх філій¹¹.

У жовтні 1941 р. було проведено нову адміністративну реформу, в результаті якої колишня Станіславська область була поділена на чотири округи з центрами у Станіславі, Коломиї, Рогатині і Калуші, а Тернопільська область – на три з центрами в Тернополі, Бережанах і Чорткові¹². Відповідно змінилася і канонічна територія Станіславської єпархії, вона лише повністю збігалася з Городенківською

духовенства злучених єпархій Перемиської, Самбірської, Сянської на рік Божий 1937. – Перемишль: Накладом греко-катол. капітули, 1937. – 164 с.; Шематизм греко-католицького духовенства Апостольської Адміністрації Лемковщини. – Львів: Накладом Ап. Адміністрації Лемковщини, 1936. – 178 с.; Шематизм всего клира греко-католицької єпархії Станіславської на рік Божий 1938. – Станіслав: Накладом клира єпархіального духовенства, 1938. – 216 с.

³ Сурмач О. Структурна реорганізація ГКЦ в роки німецької окупації / О. Сурмач // Історія релігій в Україні. Тези повідомлень X Міжнародного круглого столу (Львів, 16–19 травня 2000 р.). – Львів, 2000. – Кн. 1. – С. 364.

⁴ Кубійович В. Українці в Генеральній губернії 1939–1941. Історія Українського Центрального Комітету / В. Кубійович. – Чикаго: Вид-во Миколи Денисюка, 1975. – С. 288–289.

⁵ Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДАУЛ). – Ф. 201 (Греко-Католицька митрополича консисторія м. Львова). – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 7.

⁶ Список Греко-католицького духовенства Львівської Архієпархії станом на 1 січня 1944 р. // Шематизм. – Львів, 1944. – С. 9–11.

⁷ Мартирологія Українських Церков / Українське Видавництво “Смолоскип” ім. В. Симоненка. – Т. 2. Українська Католицька Церква. – С. 56–57.

⁸ Мартирологія Українських Церков... – Т. 2. – С. 56.

⁹ Там само. – С. 56–57.

¹⁰ Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф. Р-388. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 3–5.

¹¹ Мартирологія Українських Церков... – Т. 2. – С. 56–57.

¹² До населення Галичини. Губернатор дистрикту Галичина Др. Ляш. Львів, 1 листопада 1941 р. // Воля Покуття. – 1941. – Ч. 25. – 25 листопада. – С. 1.

округою (входили Городенківський і Тлумацький деканати), Коломийською (Коломийський, Косівський, Снятинський деканати) і Чортківською (Чортківський, Борщівський, Заліщицький, Копачинчицький деканати) і частково з Бережанською (до неї відійшов Бучацький деканат) та Станіславською округами (Делятинський, Надвірнянський, Станіславський деканати), а Рогатинський деканат відійшов до Львівської архієпархії¹³.

Зважаючи на певні адміністративно-територіальні зміни, ієрархи закликали віруючих і духовенство до терпимості і спокою. Наприклад, у Пастирському листі (жовтень 1941 р.) владика Г. Хомишин наголошував, що “ми мріємо про Україну, нею зайняті наші гадки, наші бажання й стремління. Все те є гарне, однак перше дбаймо про небесну Україну, т. є. про Божу державу, про Боже царство... Наш нарід має гідно понести свій хрест”¹⁴.

Населення Галичини сподівалося, що із приходом німців життя зміниться на краще. Однак дуже швидко переконалося, що прийшов новий окупант. Нацисти переслідували українських патріотів. Заборонено діяльність різних наукових, господарських та культурно-просвітницьких товариств і організацій. Вирішальну роль у визначенні суспільної діяльності ГКЦ в роки війни відіграла позиція митрополита та єпископів. Ставлення А. Шептицького до німецької влади під час окупації Галичини було неоднаковим у різні періоди: спочатку він розцінював німецьке вторгнення як звільнення від радянського гніту, згодом висловлював критичні зауваги до деяких аспектів гітлерівської політики, нарешті гостро за-суджував нацистський режим.

Уже в серпні 1941 р. митрополит у листі до папи Пія XII, аналізуючи політичну ситуацію, писав, що “...є спроби залякати духовенство, як і всіх інших громадян, вимагаючи паспорти, дозволи та дотримання всіх інших розпоряджень, які тільки можна уявити, що обмежують громадянські права..., над нашими головами як Дамоклів меч постійно висить загроза справжнього переслідування..., пастирські послання та розпорядження конфіскують із найбезглуздіших причин”¹⁵.

Митрополит А. Шептицький вказував, що, окрім обшуків та арештів, духовенство зазнає й інших форм переслідування. Наприклад, українським католицьким священикам було заборонено уділяти Святі Тайни госпіталізованим радянським військовополоненим Червоної армії, а також охрещувати євреїв. Попри відновлення офіційного друкованого органу архієпархії та можливість видання пастирських листів без скорочень (їх обсяг у 1939–1941 рр. становив одну-дві сторінки), мали місце конфіскації, і німецька влада запровадила врешті цензуру¹⁶.

¹³ Адміністративний поділ Дистрикту Галичина // Українське слово. – 1941. – Ч. 29. – 2 грудня. – С. 4; Новий територіальний поділ Станіславської округи, що обов’язує від 1.04.1942 р. // Станіславське слово. – 1942. – Ч. 44. – 19 квітня. – С. 6; *Паньківський К.* Роки німецької окупації (1941–1944) / К. Паньківський. – Нью-Йорк, 1965. – С. 80.

¹⁴ Пастирський лист Григорія Хомишина Станіславського єпископа до Всечесного духовенства і вірних Станіславської дієцезії. – Станіславів, 1941. – С. 6.

¹⁵ Лист митрополита А. Шептицького до папи Пія XII, 29–31 серпня 1942 р. // *Actes et Documents du Saint Siege relatifs a la seconde Guerre Mondiale.* – Citta del Vaticano City, 1967. – Т. 3: *Le Saint Siege et la situation religieuse en Pologne et dans les Pays Baltes . 1939–1945.* – S. 627.

¹⁶ *Гринчишин М.* Артикули для інформативного процесу беатифікації й канонізації Слуги Божого Андрея Шептицького, Архієпископа Львівського Українців, Митрополита Галицького,

У грудні 1941 р. “У посланні до духовенства” митрополит А. Шептицький рішуче засудив німецьку владу. Він звертався до Гімmlера, а також у Міністерство закордонних справ Німеччини з протестами щодо нового поділу України, стосовно національного питання, жорстокого поводження німецьких військ на Сході.

Про злочини нацистів в Україні А. Шептицький інформував папу Пія XII, зокрема розповідав про вбивства невинних людей, грабунки, масовий розстріл євреїв. 28 березня 1942 р. А. Шептицький висловив у листі до Гітлера протест проти масового розстрілу євреїв та залучення української допоміжної поліції в німецьких акціях¹⁷.

За наказом А. Шептицького у церквах і підвладних йому монастирях переховували євреїв, переважно дітей. Зокрема Давид Кагане згадував, що тоді врятували близько 400 дітей. Така позиція А. Шептицького викликала неприязнь до нього та ГКЦ вищого нацистського керівництва¹⁸.

Незабаром видано спеціальне розпорядження Гімmlера про арешт А. Шептицького, але губернатор Галичини Карл Ляш переконав нацистів у недоцільності такого кроку, оскільки А. Шептицький мав великий авторитет серед місцевого населення. Його арешт міг викликати велике збурення народу¹⁹.

У листопаді 1942 р. глава ГКЦ А. Шептицький видав пастирський лист “Не убий”, вказуючи, що Церква активно виступає проти втягування українського населення у братовбивчу війну та проти його участі в каральних акціях²⁰. Другим важливим актом митрополита є пастирське послання “Про милосердя”, написане в червні 1942 р. до духовенства і вірних, у якому звинувачено тих, хто брав участь у вбивствах. Послання закликала усіх віруючих осудити такі вчинки. “Вірні мусять показувати нещасним жертвам гріха обурення, – зазначено у посланні, – на їх поступування не з ненависті, а з любові для їх безсмертних душ. Християнська громада повинна дати відчуті чоловіківбивцям, хто над ними має милосердя, але ними і бридиться”²¹.

ГКЦ намагалася обороняти українське населення від німецького терору. Митрополит А. Шептицький постійно цікавився становищем заарештованих німецькими окупантами діячів українського національно-визвольного руху, виступав на їх захист. Так, отримавши інформацію від доктора Величка про арештованих, які перебували у львівській в’язниці, митрополит А. Шептицький звернувся до губернатора з проханням їх помилувати. Митрополит намагався захистити українців, використовуючи свій авторитет і зв’язки. Дізнавшись, наприклад, що 16 українських священників ордену Василіан працюють у Празі на вугільному підприємстві

єпископа Кам’янець-Подільського: Артикули до зпочаткування процесу / М. Гринчишин. – Рим: Накладом Постуляції М. А., 1958. – С. 45.

¹⁷ *Гайновський М.* Митрополит Андрей Шептицький – честь і окраса церкви і українського народу / М. Гайновський // Берестейська унія (1596–1996). Статті й Матеріали. – Львів: Лотос, 1996. – С. 204–205.

¹⁸ *Plus E.* Patriarcha Galicyjski. Rzecz o arcybiskupie Andrzeju Szeptyckim metropolie grekokatolickim (1865–1944) – “Norton” / E. Plus. – Wrocław, 1999. – S. 212–214.

¹⁹ У боротьбі за Українську Державу. Есеї, спогади, свідчення, літописання, документи Другої світової війни. – Вінніпег, 1990. – С. 34.

²⁰ Львівські Архієпархіальні Відомості. – Львів, 1942. – Ч. 11. – Листопад. – С. 177–183.

²¹ Письма-послання митрополита Андрея Шептицького, ЧСВВ з часів німецької окупації. – Йорктон, 1969. – Ч. 2. Бібліотека логосу. – Т. 30. – С. 165–182.

“Каролінен-шахт” робітниками, глава УГКЦ звернувся до Віденського архієпископа, кардинала Теодора Інніцера з проханням допомогти у їх звільненні²².

Надзвичайно повчальною для українського народу є праця митрополита А. Шептицького “Як будувати Рідну Хату”, написана в роки війни. У “Рідній Хаті” (так він називав Україну) потрібна й “Рідна мати”. Рідною і справжньою матір’ю для українців є Церква. А. Шептицького турбував поділ цієї Хати між ворогуючими братами. Однак він був переконаний, що “український нарід є одним народом, дехто схоче навіть сказати – одним організмом, тому й належить йому стати і суцільним національним твором”²³.

Закликаючи вірних і духовенство до духовної єдності, митрополит Андрей Шептицький у пастирському листі від 30 грудня 1941 р. “До всіх Високопреосвящених і Преосвящених Архієреїв в Україні й на українських землях” піднімає питання про церковну єдність, звертається до владик Української православної та Української автокефальної церков з проханням максимально “усунути всякі роздори і все, що ділить, і всіма силами змагати до осягнення по змозі якнайбільшої єдності”²⁴.

У листі від 3 березня 1942 р. “...І друг друга обнімим” митрополит розвиває ідею консолідації, не претендуючи при цьому ні на те, щоб очолити об’єднану Помісну церкву, ні на якусь виняткову роль у цьому процесі ГКЦ. Навпаки, він вважав, що “Київським митрополитом мусить бути вибраний із православних чи автокефальних архієреїв чи священників. Коли б він був з’єднаний із Вселенською Церквою, ми всі греко-католики підлягали б йому, і я перший радо піддався б його верховній владі...”²⁵.

Окупаційна влада жорстко контролювала діяльність Церкви. Свідченням цього була видана в грудні 1941 р. імперською канцелярією спеціальна інструкція про становище українського населення на окупованих територіях, у якій пункт 5 стосувався Церкви. У ньому, зокрема, зазначено, що діяльність церков на території України не забороняється доти, поки вони не займатимуться політичною діяльністю. У Генерал-губернаторстві спеціальним розпорядженням Г. Франка було створено спеціальний відділ у церковних справах на чолі зі співробітником гестапо. Крім того, контроль над ГКЦ здійснював відповідний відділ служби безпеки (СД) у церковних справах, очолюваний у Львові гауптштурмфюрером Г. Кнорром²⁶.

Особливо нацистська верхівка не бажала виникнення Української помісної церкви. Як підкреслювалося з цього приводу в одному з документів, не могло бути й мови “про відбудову давньої патріархальної структури Руської православної церкви”, а тому вимагали від місцевих адміністрацій основну увагу “звертати передусім на те, щоб церковні осередки, які зароджуються, не творили рамок ієрархічної організації”²⁷.

Берлін заохочував окупаційну адміністрацію на місцях робити все можливе, “щоб церкви були розколоті на дрібні групи” і не “чинити перешкод у зростанні

²² ЦДІАУЛ. – Ф. 201. – Оп. 1. – Спр. 104. – Арк. 25–26.

²³ Шептицький А. Як будувати Рідну Хату / А. Шептицький. – Львів, 1999. – С. 22.

²⁴ Калуський голос. – 1942. – 8 лютого.

²⁵ Станиславівське слово. – 1942. – 12 квітня.

²⁶ Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Церква і Церковна єдність. Документи і матеріали (1899–1944). – Львів: Місіонер, 1999. – Т. 2: Церква і суспільне питання. – Кн. 2: Листування. – С. 965–966.

²⁷ Тожецький Р. Ставлення гітлерівської служби безпеки... – С. 12.

кількості сект”²⁸. На думку Гітлера, “нашим інтересам відповідало б таке становище, за якого кожне село мало би власну секту, де розвивались би свої власні уявлення про Бога. Навіть, якщо у цьому випадку в окремих селах виникнуть шаманські культури”²⁹. Тут зазначимо, що гітлерівці досягнули в цьому питанні певних успіхів. Тільки на теренах Станіславщини в період 1941–1944 рр. кількість членів Церкви Свідків Єгови зростає на 28,5%³⁰.

Священникам релігійних конфесій, що діяли на теренах дистрикту, заборонялося проводити богослужіння за його межами. За це у лютому 1942 р. єпископа Г. Хомишина під конвоєм доправили у гестапо, де начальник Крігер, за словами владики, звинувачував його в тому, що він “посилав своїх людей у Кам’янець-Подільську область для проведення агітації. Однак не сказав, яку агітацію вони проводили”. Після короткої розмови владику відпустили. Але “населення міста було незадоволене тим, що мене гестапівці вели під конвоєм містом і про це стало відомо вищому начальству. Гестапівець Астман прийшов до мене і вибачився”³¹.

Владика Г. Хомишин намагався зберегти духовенство Станіславської єпархії, наполягаючи на відмежуванні від політичних чинників. Насамперед він докладав зусиль для підготовки нових кадрів духовенства. Зокрема, у Пастирському листі від 24 жовтня 1941 р. він закликав духовенство і вірних скласти пожертви для продовження діяльності Станіславської духовної семінарії. Оскільки приміщення було зайняте військовими, то навчання відбувалося заочно, і в 1942 р. єпископ висвятив кількох семінаристів у чин диякона та пресвітера³². А в жовтні 1943 р. при монастирі сестер-василіянок було відкрито новіціят – богословські студії для кандидатів у чернечий стан³³. Незважаючи на певні перешкоди та незручності, богословську освіту отримувало духовенство й чернецтво, єпархія зміцнювалася організаційно.

8 листопада 1943 р. Г. Хомишин звернувся до митрополита А. Шептицького з пропозицією оприлюднити спільний пастирський лист щодо “упадку моралі в нашій народі”. Зокрема, він наголошував, що засуджує “підпільну роботу всяких невідповідальних чинників”, оскільки “під притокою підпільних боївок витворюється також формальний бандитизм, а вслід за тим анархія”³⁴. Очевидно, владику

²⁸ Косик В. Україна і Німеччина в Другій світовій війні / В. Косик. – Париж; Нью-Йорк; Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка, 1993. – С. 293.

²⁹ Волошин Ю. Українська Православна церква в роки нацистської окупації / Ю. Волошин. – Полтава: Освіта, 1997. – С. 16.

³⁰ ДАІФО. – Ф. Р-388. – Оп. 2. – Спр. 96. – Арк. 36.

³¹ Андрухів І. Історія релігійного життя в Галичині ... – С. 140; див. також згадку про арешт єпископа Г. Хомишина 25.02.1942 р. в мемуарах: Яшан В. Під брунатним чоботом: Німецька окупація Станіславщини в Другій світовій війні (1941–1944) / В. Яшан. – Торонто, 1989. – С. 206; Григорій Хомишин Божою Милостію і Апостольського Престола благословенням Станіславський Єпископ Всечесному Духовенству й Вірним Станіславської Дієцезії мир і архиерейське благословення. ... Дано при Катедральнім Храмі Воскресення Господа Нашого Ісуса Христа в Станіславові в день Свята Царя Христа. – Станіславів, 1941. – 24. жовтня. – С. 6.

³² Рукоположення отримали: в Чин пресвітера; в Чин диякона // Вісник Станіславської Дієцезії. – 1942. – Ч. 4–9. – С. 11.

³³ Новинки: Сестри Василіяни в Станіславові... // Станіславське слово. – 1943. – 10 жовтня. – Ч. 41. – С. 8.

³⁴ ЦДДАУЛ. – Ф. 201. – Оп. 4 в. – Спр. 1323. – Арк. 22.

мав на увазі як конфлікт між ОУН–УПА та Армією Крайовою та їхні акції, що позначалися на цивільній людності, так і наслідки карпатського рейду партизанського з'єднання під проводом С. Ковпака. Він вказував на те, що “ніхто не знає, який буде вислід війни, але в кождім разі упадок моралі в нашім народі дуже пагубно вплине так під оглядом національним, як і політичним”³⁵.

Митрополит підтримав пропозицію Г. Хомишина і доручив йому підготувати від імені всіх ієрархів ГКЦ таку відозву, яка побачила світ наприкінці листопада 1943 р. під назвою “Про моральне спустошення народу”. У відозві йшлося про християнську терпимість і ненасильство³⁶.

Українське населення Галичини завжди було національно свідомим і релігійним. Греко-католики з великим пієтетом ставилися як до традиційних релігійних свят, так і до відзначення пам'ятних дат, пов'язаних із національно-визвольною боротьбою, активну участь в яких брало й духовенство єпархії. Так, на Зелені Свята 1941 р. у с. Космач місцеві жителі вимурували з каміння біля церкви високу “могілу” з великим хрестом, на лицьовій стороні якої маляр М. Мороз олійними фарбами вивів: “Борцям за волю України 1914–1941 рр.”. З того часу на цьому місці сельчани відзначали національні свята³⁷. На Рогатинщині до жовтня 1941 р. було насипано 86 “могил слави” на відзнаку героям, що загинули в боротьбі з більшовизмом. На високих хрестах викарбувано написи: “На вічну славу Героям, що впали за волю. 1939–1941”³⁸.

10 серпня 1941 р. у соборі св. Юра започатковано акцію з поминання жертв НКВС, яка до кінця серпня пройшла і в парафіях Станіславської єпархії. Учасники цієї акції під час богослужінь отримували спеціально виготовлені нагрудні значки з великим воєнним хрестом і написом: 17.09.1939–30.06.1941³⁹. На Станіславщині 31 серпня 1941 р. з ініціативи ОУН відбулося “Свято української зброї”, до якого активно долучилося й духовенство єпархії. Відзначали 22-гу річницю здобуття Києва об'єднаною армією УНР та ЗУНР, що мало продемонструвати німецькій адміністрації самостійницькі прагнення українців. Особливо велелюдним було свято в Коломиї, в якому брало участь понад 20 тис. осіб із 76 населених пунктів Коломийської округи. Урочисте Богослужіння відправив отець-декан Русин спільно з отцями Чубатим, Гоянюком, Юриком і Карпінським. Наприкінці святкового концерту, що відбувся після літургії на площі біля Народного дому, о. Русин у своїй промові наголосив, що “можемо сміло йти назустріч сходячому сонцю Волі та заспівати не “Ще не вмерла...”, а “Вже воскресла Україна”...”⁴⁰ 2 листопада 1941 р. у соборі св. Юра у Львові, прикрашеному національними прапорами, відбулося богослужіння і панахида за померлих членів уряду ЗУНР та героїв, що впали у боях за волю рідного краю⁴¹.

Урочисто святкували Різдво Христове та Великдень, інші релігійні свята, відзначення яких в умовах першої радянізації не мали такого розмаху. Як писав у

³⁵ ЦДІАУЛ. – Ф. 201. – Оп. 4 в. – Спр. 1323. – Арк. 22.

³⁶ Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність... – Т. 1. – С. 541.

³⁷ Воля Покуття. – 1942. – 22 лютого.

³⁸ Волинь. – 1941. – 30 жовтня.

³⁹ Вільне слово. – 1941. – 15 серпня.

⁴⁰ Свято української зброї // Воля Покуття. – 1941. – 7 вересня.

⁴¹ Волинь. 1941. – 13 листопада.

статті “В День Христового народження” голова УЦК д-р В. Кубійович, “сьогодні Родство Христове не тільки церковне, але теж державно признане свято. Сьогодні ніхто не стягає на себе яких-небудь переслідувань за те, що в ці дні під гомін коляди “Бог предвічний народився”, шле мольби до Всевишнього за свою рідню, своїх близьких, за український нарід”⁴².

Протягом усіх трьох років окупації на території Генерал-губернаторства та дистрикту організували допомогу всім, хто її потребував, члени УЦК, створеного в жовтні 1941 р. Українського крайового комітету (УКК, голова – д-р. К. Паньківський), а також духовенство. До “позитивної праці” закликали духовенство й віруючих митрополит Андрей та владика Хомишин. Так, у Пастирському листі (грудень 1941 р.) митрополит наголошував, що головне завдання Церкви полягає у тому, щоб “створити такі суспільно-християнські обставини, які запевняють б громадянам правдиве і стає щастя та мали досить внутрішньої сили, ... й успішно захищали межі від зовнішніх ворогів”⁴³. А станіславський владика закликав духовенство і віруючих шукати “Божого царства в нас самих, стараймося те Боже царство і його засади, і права поширювати й примінювати в життю нашого народу. Тоді будьмо переконані, що Христос не забуде про нашу земну державу”⁴⁴.

Плідно працював у складі Станіславського окружного комітету відділ суспільної опіки, який очолював о. Володимир Микитюк (згодом став заступником голови окружного комітету проф. Миколи Лепкого). Відділ займався питаннями “підкування над усіма приютами, захистами і бурсами, санітарною опікою над пораненими, хворими й каліками та в зв’язку з тим вишколом фахових і санітарних кадрів, організацією кухонно-відживних пунктів для полонених”. У відділі було створено два підвідділи – праці та народного здоров’я. В останньому створено секції опіки над матір’ю і дитиною, опіки над захистами і яслами, організації медико-санітарних курсів і пропаганди, жіночу секцію. Стараннями членів відділу соціальної опіки було організовано збір грошей на Український Червоний Хрест, для Фонду українських інвалідів, взято під опіку чотири “бурси”-гуртожитки, в яких проживали учні-сироти та діти з навколишніх сіл, які навчалися у школах Станіслава⁴⁵, проведено свято св. Миколая для учнів українських шкіл № 1, 2 і 6, для вихованок захоронки Пресвятої Трійці під проводом сестер-служебниць, а також для дітей-сиріт у читальнях Станіслава й передмістях Княгинині, Майзлях та Гірці⁴⁶. А під час Різдвяних свят (6–19 січня 1942 р.) організовано збірку на “Коляду”, до якої долучилося

⁴² Голос Підкарпаття. – 1943. – 7 січня.

⁴³ Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899–1944. – Львів: Місіонер, 1999. – Т. 2: Церква і суспільне питання. – Кн. 2: Листування. – С. 944–945.

⁴⁴ Григорій Хомишин Божою Милостію і Апостольського Престола благословенням Станіславівський Єпископ Всечесному Духовенству й Вірним Станіславської Дієцезії мир і архиерейське благословення. – Станіславів, 1941. – 24 жовтня – С. 6–7.

⁴⁵ Український Окружний Комітет у Станіславові. Іван Ставичий // Українське слово. – 1941. – 7 грудня.

⁴⁶ Св. Миколая по передмістях і серед шкільної дітвори в Станіславові // Там само. – 23 грудня; Св. Миколая в школі та в захисті // Там само. – 30 грудня.

й духовенство єпархії⁴⁷. Крім того, досить часто УОК проводив збір пожертв і на інші цілі, зокрема, на українських інвалідів, на ремонт українських бурс (гуртожитків) тощо⁴⁸.

На початку 1942 р. з ініціативи УЦК розгортається рух під гаслом “У кожному селі – дитячий садок”. Для цього у селах при читальнях “Просвіти” створювали комітети, до складу яких входили голова читальні, учитель, священник і троє селян. Їх завдання полягало в тому, щоб скласти списки дітей 3–7 років, підшукати приміщення для дитячого садка, подбати про харчування та утримання вихователюк, скласти бюджет установи.

Дітей-сиріт, батьки яких загинули під час бойових дій, репресій чи були вивезені на роботи до Німеччини, утримували в сиротинцях та бурсах під наглядом сестер-монахинь. А на час польових робіт створювали під їхнім наглядом сезонні дитячі садки. Наприклад, у Яблунові (за м. Яремче) протягом 1942 – на початку 1943 рр. було створено на 13 сіл чотири сезонні та один постійний дитячі садки, в яких перебувало 168 дітей⁴⁹. У Надвірній вже з осені 1941 р. діяв сиротинець під наглядом сестер-служебниць, у якому виховували 30 дітей. На їх утримання місцева делегатура пожертвувала понад тисячу злотих. Крім того, з ініціативи делегатури в Надвірній було організовано 24 сезонних дитсадки, в яких перебувало понад 600 дітей⁵⁰.

На території Делятинської повітової делегатури в 1942 р. під наглядом сестер-служебниць діяли сиротинці у Делятині та Микуличині, в яких перебувало в літній період до 200 дітей, а в зимовий – приблизно 70–100 дітей. На початку 1943 р. сестри-служебниці за сприяння осередку УЦК відкрили сиротинець і в Отинії⁵¹. Діяв сиротинець і в Тисмениці, а в селах повіту, крім Чорнолізців та Хом’яківців, працювали сезонні дитсадки під керівництвом виховничок⁵².

Під опікою сестер-служебниць функціонували дитячі садки у Богородчанах та Грабівцях⁵³. А в Станіславі організовано захист “Пресвятої Трійці” під проводом сестер чину св. Вікентія та Павла, в якому перебувало 123 дітей, батьки яких виїхали на роботу до Німеччини. На утримання однієї дитини окупаційна влада виділяла щомісячно 90 злотих⁵⁴.

Станом на квітень 1943 р. на території Генерального губернаторства діяло 2210 сезонних та 233 постійних дитячих садки, в яких виховували 30 тис. дітей⁵⁵.

Зауважимо, що більшість сиротинців та дитячих садків фінансували структури УЦК (добровільні пожертви, кошти зібрані під час добровільних акцій культурно-

⁴⁷ Український Окружний Комітет у Станіславові в справі “Коляди” // Українське слово. – 1942. – 7 січня; Час коляди доходить до кінця // Там само. – 16 січня.

⁴⁸ Український Окружний Комітет у Станіславові // Українське слово. – 1941. – 7 грудня.

⁴⁹ З діяльності делегатури УОК в Яблоніві // Станіславівське слово. – 1943. – 28 лютого.

⁵⁰ Надвірна при тихій праці // Там само. – 31 січня.

⁵¹ Хроніка Станіславщини // Там само. – 23 травня; Хроніка Станіславської Округи // Там само. – 31 січня; Захоронки в Делятинщині // Там само. – 7 березня.

⁵² З життя Тисмениці // Там само. – 14 лютого.

⁵³ Хроніка Станіславщини // Там само. – 1943. – 23 травня.

⁵⁴ Під материнською опікою // Там само. – 1943. – 8 серпня.

⁵⁵ Лисенко О. Розп’яті на хресті: Католицькі конфесії України в період Другої світової війни / О. Лисенко, В. Михайлюк. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – С. 38.

релігійного характеру)⁵⁶. Наприклад, у 1943 р. у Станіславській окрузі зібрано 1,2 млн злотих, які Окружний Комітет розподілив на різні благодійні цілі⁵⁷.

Значно активізувалася суспільна опіка після злиття у березні 1942 р. Українського крайового комітету з Українським Центральним Комітетом. На думку д-ра К. Паньківського, таке об'єднання було продиктовано суспільно-політичними обставинами, оскільки “ми як нація мусіли жити”⁵⁸. Як відзначено у статті “Політичне дозрівання”, опублікованій у газеті “Українське слово” 13 березня 1942 р., суть об'єднання полягала не лише у спробі вижити, а й у “шуканню плідотворної рівноваги між існуючим і кожодчасним поступом”. І цього принципу “поступового консерватизму” століттями дотримувалася Греко-католицька церква⁵⁹, ієрархи якої та духовенство схвально сприйняли об'єднання УКК з УЦК. Засвідчує це і той факт, що 29 із 68 комітетів районних і повітових делегатур УЦК, що діяли на теренах дистрикту, очолювали священики⁶⁰.

На території Станіславщини працювало 4 окружних комітети УЦК (Станіславів, Коломия, Городенка, Чортків) та 13 районних (повітових) комітетів і делегатур⁶¹. Майже в кожному повіті по кілька священиків входило до керівних органів повітових комітетів і делегатур, а також очолювали окремі з них. Так, о. Володимир Пилипець був головою Делятинського повітового комітету, а отці Йосип Проць, Роман Добрянський, Василь Мельник, Роман Бахталовський очолювали делегатури у Снятині, Заліщиках, Бучачі⁶², Яблунові Косівського повіту⁶³.

Навесні 1942 р. над Карпатами нависла загроза голоду, зумовлена війною та природними катаклізмами. У найбільшу скруту потрапили мешканці гірських районів, де з продуктами харчування було сутужно і в кращі часи. Владики ГКЦ звернулися 25 березня у спільному пастирському листі до духовенства і мирян з пропозицією надати допомогу голодуючому населенню гірських районів, скоординувавши свою діяльність із УЦК. Запропоновано в рамках цієї акції збирати грошові пожертвування, організувати “народні кухні в голодуючих місцевостях”, навіть переселити дітей віком 8–14 років “з околиць голодуючих у хлібні” тощо⁶⁴. Духовенство й структури УЦК активно відгукнулися на заклик ієрархів УГКЦ. Зокрема, делегатура у Снятині під проводом о. Й. Проця надала допомогу харчами

⁵⁶ Колядуймо на народні цілі! Всі заколядовані гроші відіслати до УЦК у Львові // Станіславівське слово. – 1942. – 27 грудня; На “коляду” // Станіславівське слово. – 1943. – 24 січня; Святкуймо гідно Воскресення Христове! Доказ нашої культури і жертвенности // Там само. – 25 квітня; На Писанку 1943 р. Мусимо потроїти нашу жертвенність // Там само. – 25 квітня.; Єдність української родини // Там само. – 25 квітня; Поможім дітям // Там само. – 30 травня; Комунікат. У справі всенародної збірки “Коляда” // Станіславівське слово. – 1944. – 2 січня; Коляда – всенародна допомога // Там само. – 2 січня; Цьогорічна збірка з нагоди коляди // Там само. – 16 січня; Бог Предвічний народився! // Там само. – 7–9 січня.

⁵⁷ Збираємо далі на “коляду” потребуючим // Там само. – 23 січня.

⁵⁸ *Паньківський К.* Роки німецької окупації (1941–1944) / К. Паньківський. – Нью-Йорк, 1965. – С. 6–7.

⁵⁹ Політичне дозрівання // Українське слово. – 1942. – 13 березня.

⁶⁰ *Сурмач О.* Греко-католицька церква в період німецького окупаційного режиму в Україні (1941–1944 рр.) / О. Сурмач // Автореф. дис... канд. іст. наук. – Львів, 2001. – С. 15.

⁶¹ *Паньківський К.* Роки німецької окупації... – С. 32.

⁶² Там само. – С. 308.

⁶³ З діяльності делегатури УОК в Яблунові // Станіславівське слово. – 1943. – 28 лютого.

⁶⁴ Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність... – Т. 2. – Кн. 1. – С. 534–535.

понад 500 особам, організовано народну кухню в Снятині та допомогу харчами двом шкільним кухням, двом бурсам та дитячому садку⁶⁵.

Підсумки акції позитивно оцінив голова УЦК д-р В. Кубійович на конференції УОК, що відбулася в червні 1942 р. у Коломиї⁶⁶.

Допомагали голодуючому населенню та особливо дітям і згодом. Зокрема, станом на червень 1943 р. за сприяння духовенства та структур УЦК на теренах Станіславської округи організовано 80 громадських їдалень, де харчувалося 6684 особи, зокрема: в Делятинському повіті – 19 їдалень, у Надвірнянському – 21, у Солотвинському – 22, у Тлумацькому, Галицькому та Станіславському – по 6. Крім того, у Станіславському повіті діяло 6 шкільних їдалень для 560 дітей⁶⁷.

Серед добродійних акцій треба відзначити акцію 1943 р., коли для оstarбайтерів-українців, які працювали в Німеччині, було зібрано й відіслано десятки тисяч святочних великодніх подарунків. Тільки жіноча секція Станіслава відіслала 1130 подарунків, а всього зі Станіславської округи відправлено 2320 пакунків⁶⁸.

Завдяки мудрому керівництву й далекоглядності як митрополита, так і єпископів ГКЦ вдалося уникнути масових репресій серед духовенства та чернецтва. У пастирських листах та зверненнях до вищих німецьких чинників влади засуджували репресії нацистів проти мирного населення. Найголовнішою в діяльності духовенства, без сумніву, була суспільна опіка, зокрема над дітьми, хворими, інвалідами. Духovenство намагалося розв'язати проблеми породжені війною, допомагаючи військовополоненим та переслідуваним нацистською владою. Долаючи різні труднощі організаційного характеру, священники брали активну участь в розвою національного життя, підтримували самостійницькі устремління українців. ГКЦ у цей складний період плекала ідею національної єдності.

Igor Pylypiv. Public activity of Greek Catholic Church during German occupation (1941–1944)

The organizational and social activity of Greek Catholic Church during German occupation regime is being revealed. The participation of the clergy in social protection of population is highlighted, along with their aspiring for church unity and supporting the state processes of Ukrainians.

Key words: Greek Catholic Church, metropolitan, bishop, clergy, social activities, the German occupation regime.

Игорь Пылыпив. Общественная деятельность Греко-католической церкви в период немецкой оккупации (1941–1944)

Раскрывается организационная и общественная деятельность ГКЦ в период немецкой оккупации. Показано участие духовенства в социальной защите населения, стремлении к церковному единству, поддержке государствообразующих процессов украинцев.

Ключевые слова: ГКЦ, митрополит, епископ, духовенство, общественная деятельность, немецкий оккупационный режим.

⁶⁵ Праця Делегатури УОК у Снятині // Станіславівське слово. – 1943. – 21 лютого.

⁶⁶ Конференція Делегатур Українського Окружного Комітету в Коломиї // Воля Покуття. – 1942. – 7 червня; Зустріч провідника УЦК. з Гуцульщиною і з Покуттям // Там само. – 14 червня.

⁶⁷ Станіславівська хроніка // Станіславівське слово. – 1943. – 30 травня.

⁶⁸ Воля Покуття. – 1943. – 30 травня.